

KEZBAN ACAR
Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya

KEZBAN ACAR 1971'de Çumra'da doğdu. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdikten sonra, yüksek lisans ve doktora eğitimini University of Kentucky'de tamamladı. Halen Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doçent olarak görev yapan yazarın, çeşitli makale ve çevirilerinin yanısıra *Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler* (Nobel Yayın-Dağıtım, 2004) başlıklı bir eseri daha bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 1435 • Tarih Dizisi 55

ISBN-13: 978-975-05-0722-9

© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2009, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar - Pelin Çam

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KEZBAN ACAR

Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya

i l e t i ŝ i m

İçindekiler

FIGÜRLERİN VE HARİTALARIN LİSTESİ.....	7
KISALTMALAR.....	8
ÖNSÖZ	9
1. BAŞLANGIÇ / KURULUŞ DÖNEMİ	13
Rusların kökeni.....	13
İlk dönem Rus kültürü.....	18
Kiev Rusya'sı / Knezlikler.....	22
<i>Rus hanlığı</i>	25
<i>Kiev devleti</i>	26
<i>Kiev dönemi politik, sosyal-ekonomik yapı ve kültür</i>	41
Moğol dönemi (1223-1480).....	51
Moskova'nın yükselişi.....	61
Rus devletinin kuruluşu.....	74
2. GENİŞLEME DÖNEMİ	91
Korkunç İvan dönemi (1533-1584).....	91
<i>İvan dönemi politikaları</i>	93
İç karışıklıklar ve isyanlar (1584-1613).....	110
Anarşinin sonu ve Romanov hanedanlığı.....	122
3. MERKEZİYETÇİLİK VE MODERNLEŞME	141
Petro I: İmparator, "Alman çar", "İsa düşmanı".....	141
Katerina I'den Petro III'e (1725-1761).....	169
Katerina II: Aydın despotizm / Rusya'nın iki yüzü.....	179

4. LIBERALİZMDEN MUHAFAZAKÂRLIĞA	205
Fransız ihtilali sonrası Rusya	205
Resmi ideoloji: Otokrasi, Rus milliyetçiliği ve Ortodoksluk	220
5. EMPERYALİZM ÇAĞINDA REFORM, ULUSAL KİMLİK VE KRİZ	245
Liberal reformlar	247
Reform döneminde kültür	254
Emperyalizm ve ulusal kimlik	274
6. İSTİBDAT DÖNEMİ	291
Muhafazakârlık ve Ruslaştırma politikaları	291
Son dönem Rus ekonomisi ve toplumu	299
Dış politika	312
7. ÇARLIK REJİMİNİN SONU	317
İç karışıklıklar	318
1905 ihtilali ve anayasal monarşi	329
<i>Ekim manifestosu ve dumalar dönemi</i>	338
<i>Birinci ve İkinci Duma</i> (27 Nisan 1906-Haziran 1907)	342
<i>Üçüncü Duma (1907-1912)</i>	348
Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik devrimi	353
SONUÇ ÇARLIK REJİMİ NEDEN ÇÖKTÜ?	369
KAYNAKÇA	377

FIGÜRLERİN VE HARİTALARIN LİSTESİ

1. <i>Bakire Orans</i> , Kiev, 12. yüzyıl başları	49
2. Nereditsa Kilisesi, 12. yüzyılın ikinci yarısı, Novgorod	50
3. 13. yüzyılda Rus Knezlikleri, <i>Rusya Tarihi</i>	61
4. <i>Holy Trinity</i> (Kutsal Üçlü), Moskova (Andrei Rublev), 1411	84
5. <i>St. Theodore Stratelates</i> ve <i>St. Theodore</i> , Novgorod: 15. yüzyıl.....	85
6. Korkunç İvan (1533-1584).....	95
7. Saint Basil Katedrali (1555-1561).....	101
8. Rusya: 1462-1584, <i>Rusya Tarihi</i>	109
9. <i>Pir' Tsarya Alekseye Mikhailoviça s Blijnimi Boyarami v Ot'ezjem pole s orig</i>	129
10. Petro I (1696-1725).....	143
11. Vasily İvanoviç Şurikov, <i>Bolşoy Morskoy Maskarad v 1722 godu na ulitsakh g. Moskvy s uçastiem Petra Velikago i Kesarya Knyazya İ. F. Romanovskogo</i>	167
12. Elizabeth I (1740-1761).....	175
13. Rusya: 1682-1762, <i>Rusya Tarihi</i>	178
14. Katerina II (1762-1796).....	181
15. Rusya: 1762-1801, <i>Rusya Tarihi</i>	207
16. Nikolay I (1825-1855).....	232
17. Aleksandr II (1855-1881)	247
18. Lev Tolstoy (1828-1910).....	258
19. Vasiliiyeviç Vereşçagin, <i>Skobelev Şıpkı'da</i>	268
20. G. K. Savitskii, <i>Savaş</i>	269
21. Viktor Mikhailoviç Vasnetsov, <i>Lubki Kitapları</i>	271
22. <i>Prinimay i Potçui</i> (Moskva: İzdanie Denisa İvanoviça Presnova, 1878)	272
23. <i>Padenie Karsa ili Torjestvo Khristianstva nad Magometanstvom</i> (<i>Oçerk iz Nyneşney Russko-Turetskoy Voiny</i> (Moskva: E. Lissner and Yu Roman, 1877)	273
24. Aleksandr III ve eşi Maria Fedorovna	298
25. Nikolay II ve eşi, 25 Mayıs 1913.....	357

KISALTMALAR

- AAE Akty sobrannye v bibliotekakh i arkhivakh Rossiiskoy Imperii arkhеоgرافیçeskoyu ekspeditsiyeyu Imperatorskoy Akademii Nauk
- AN SSSR Akademiya Nauk Soyuzu Sovyetskikh Sotsiyalističestikh Respublik
- CIOIDRMU Obščestvo Istorii i Drevnostey Rossiskikh. Čteniya v Imperatorskom Obščestve Istorii i Drevnostey Rossiskikh pri Moskovskom Universitete
- DAI Arkheоgرافیçeskaya Komissiya, ed. Dopolneniya k aktam istoričeskim. 12 cilt, St. Petersburg, 1846-1918.
- Gosizuzdat Gosudarstvennoe Izadatel'stvo Yuridiçeskoy Literatury
- Gosizdat Gosudarstvennoe Izadatel'stvo
- PBIPV Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo. 11 cilt. Cilt 1-7, St. Petersburg: Gosudartsvennaya Tipografiya, 1887-1918. Cilt 8-11, Moscow: AN SSSR, 1948-64.
- PRP Pamyatniki russkogo prava. 8 cilt. Moscow: Gosyurizdat, 1952-61.
- PSRL Arkheоgرافیçeskaya Komissiya, ed. Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey 31 cilt. St. Petersburg, 1841-1968.
- PSZRI Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoy Imperii...1649-1913. 134 cilt. St. Peterburg, 1830-1916 (1. seri, 46 cilt, 1649-1825 kanunları; 2. seri, 55 cilt 1825-81 kanunları; 3. seri 33 cilt, 1881-1913 kanunları
- PVL V. P. Adryanova-Pertess ve D. S. Likhaçev (ed.). Povest' vremennykh let. Moscow: AN SSSR, 1950.
- RIB Arkheоgرافیçeskaya Komissiya (ed.). Russkaya istoričeskaya biblioteka. 39 cilt. St. Petersburg, 1872-1927.
- RPC Samuel H. Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor (ed. ve çev.). The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text. Cambridge, Mass: Mediaeval Academy of America, 1953.
- SIRIO Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoričeskogo Obščestva. 148 cilt. St. Petersburg: Imperatorskoe Russkoe Istoričeskoe Obščestvo, 1867-1916.
- Tsentrarkhiv Tsentral'nyi Gosudarstvennyi Istoričeskii Arkhiv v Moskve.

ÖNSÖZ

Rusya'yı anlamazsınız,
Sadece ona inanırsınız.

A. PUŞKIN

Rusya tarihi, genel Türk tarihini çok yakından ilgilendirmesine rağmen, Türkiye'deki akademik çalışmalarda yeterince ilgi görmeyen veya çoğunlukla Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında incelenen bir alandır. Rusya tarihi üzerine bugüne dek Türkiye'de yazılmış en kapsamlı eser, Akdes Nimet Kurat tarafından 1948 yılında yazılmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından birçok kez basılmış olan *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'e Kadar* isimli kitaptır.¹ Bu, son derece önemli yapıt, Rusya tarihi hakkında değerli bilgiler sunmakla birlikte, bundan yaklaşık 60 yıl önce yazıldığı için sonraki yıllarda yazılmış yeni çalışmaları doğal olarak içermemekte; bu da bu alanda bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemde Rus ve Batılı tarihçiler ve araştırmacılar tarafından Rusya hakkında yapılan çalışmalarda ve yazılan eserlerde ele alınan birçok konuyu haliyle kapsamamaktadır.

Türkiye'de yayımlanan diğer önemli çalışmalar ise daha çok Osmanlı-Rus ilişkilerine, son dönem Rusya tarihine ve Rusya'nın çarlık ve Sovyet döneminde hâkim olduğu topraklar üzerinde yaşayan Türk veya Müslüman kökenli toplumların ta-

1 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'e Kadar*, 3. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1993).

rihine yöneliktir.² Bunlar dışında özellikle Rusya ve Sovyetler Birliği üzerine yazılmış bazı eserler, gezi, inceleme ve notlar da Rusya'nın yakın dönem tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.³ Bunların yanında, yabancı araştırmacılar tarafından yazılmış ve dilimize çevrilmiş daha birçok çalışmanın varlığından da söz etmek gerekir.⁴ Kuşkusuz, bu eserler de, Akdes Nimet Kurat'ın kitabı gibi, Rusya tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak ve sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeleri daha iyi kavramak için önemli eserlerdir. Bununla birlikte bu

- 2 Bu çalışmalardan Osmanlı üzerine olanlardan başlıcaları şunlardır: Guryanof, *Devlet-i Osmaniye-Rusya siyaseti* (Kanaat Kütüphanesi Dersaadet, 1331), Avaryarov, *Ondokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye, İran muharebeleri: Türk, İran, Rus-Kafkas Askeri Dairesi Erkanı* (Ankara, 1926), Münir Aktepe, *Mehmed Emni Beyefendi'nin (Paşa) Rusya Sefareti ve Sefaret-namesi* (Türk Tarih Kurumu: Ankara 1974). Rusya'nın hakim olduğu Türk dünyası ile ilgili bazı çalışmalar ise şunlardır: Serge A. Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık* (Ankara, 1983), Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)* (Kırım Dergisi: Ankara 1997); Şengül Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)* (Kırım Dergisi: Ankara, 1998), Yaşar Kalafat, *Kırım-Kuzey Kafkasya: Sosyal Antropoloji Araştırmaları* (ASAM: Ankara, 1999), İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri arasındaki yenileşme hareketinin öncülerinden Rızaeddin* (İstanbul: Ötügen, 2000).
- 3 Nadir Nadi, *İki Sovyet Rusya İki Polonya: Rusya'dan Gezi Notları* (İstanbul: Çağdaş, 1978), Cem Akasa, *Gorbaçov'un Rusya'sı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994). Son olarak İngilizce ve Fransızca Rus tarihi üzerine yazılan önemli eserler de yine yukarıda bahsettiğimiz tema ve dönemler dikkate alınarak çevrilmiş ve itibar görmüştür. 1991'de Sovyet rejiminin yıkılması ile birlikte özellikle siyasal bilimler alanında Rusya incelemelerinde artış görülmüştür. Sovyetler Birliği üzerine İngilizce'de kaleme alınmış başyapıt niteliğindeki eserlerden biri de Edward Hallett Carr'ın *Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923* (İstanbul: Metis, 1989) adlı eseridir. Sovyetler Birliği ve Türkiye ilişkilerini inceleyen Bülent Gökay'ın *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1997) isimli eseri de konu ile ilgili önemli bir kaynaktır.
- 4 Alexandre Bennigsen, *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları* (Ankara, 1988) ve *Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları* (İstanbul, 1981); Oskar Anweiler, *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)* (İstanbul, 1990), Isaac Deutscher, *Bitemiş Devrim: Rusya, 1917-1967* (İstanbul, 1990), David Floyd, *Rusya Ayaklanıyor: 1905 Çara Karşı İlk Ayaklanma* (İstanbul, 1971); Grigory Yevseye Zinoviyev, *Rusya Komünist Partisi Tarihi* (İstanbul, 1991); V. V. Barthol'd, *Asya'nın Keşfi: Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi* (İstanbul, 2000), M.E. Falkus, *Rusya'nın Endüstrileşmesi, 1700-1914* (Ankara, 1986); Mairin Mitchell, *Rusya'nın Denizcilik Tarihi* (İstanbul: T.C. G. Kur. Bşk. Deniz Kuvvet, 1974); Alexandre Koyre, *19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe* (İstanbul, 1994).

eserler de, sadece belli bir dönemi veya sınırlı bir bölgeyi, hatta özel bir konuyu ele alan ve inceleyen çalışmalardır.

Tarafımdan yazılmış bu eser, daha çok Rusça ve İngilizce-deki birinci elden kaynakları ve modern çalışmaları esas alarak, Rusya tarihi hakkında bir bütün olarak kapsamlı bilgiler vermeyi ve Rusya tarihini biraz da Rusların gözü ile onların perspektifinden sunmayı amaçlamaktadır. Sınırları Doğu Avrupa ve Baltık Denizi'nden başlayıp Sibiryaya kadar uzanan Rusya'nın tarihsel gelişim süreci, sadece kendi bölgemiz için değil, eski dünya coğrafyası için de son derece önemlidir. Romantik, hatta mistik bir milliyetçiliğin etkisi ile Puşkin dünyayı Rusya'ya inanmaya davet etse de, biz tarihçiler Rusya'nın gelişim sürecini bilimsel çerçevede anlamak ve değerlendirmek için çaba göstermeliyiz. Bu eser bir anlamda bu çabanın ve Rusya tarihi ve kültürüne ilginin bir sonucudur.

Eserde kullanılan Rusça kaynakların birçoğu, özellikle doktora öğrenciliğim sırasında ve daha sonra birkaç kez gittiğim St. Petersburg'daki St. Petersburg Milli Kütüphanesi ile Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Ayrıca, yüksek lisans ve doktora yaptığım Amerika Birleşik Devletleri'nin Kentucky Üniversitesi'ndeki eğitimim sırasında aldığım, Dr. Daniel Rowland ve Dr. Karen Petrone'un Rusya tarihi ve kültürü ile ilgili dersleri için kullandığım eserler ve notlar; aynı dönemde araştırma yapmak için gittiğim Indiana Üniversitesi'nden ve daha sonra 2003 yazında bir konferans ve araştırma programı için bulunduğum Illinois Üniversitesi'nden (Urbana-Champaign) temin ettiğim Rusça ve İngilizce kitaplar ve makaleler, bu eser için kullanılan diğer kaynakları teşkil etmektedir.

Son olarak, eserde sıkça atıfta bulunduğum *Akty sobrannye v bibliotekakh i arkhivakh Rossiiskoy Imperii arkhograficheskoy ekspeditsiyeyu Imperatorskoy Akademi Nauk, Obşçestvo Istorii i Drevnostey Rossiskikh. Çtenii v Imperatorskom Obşçestvo O Istorii i Drevnosty Rossiiskikh pri Moskovskom Universite, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Yuridicheskoy Literatury, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Khudojestvennoy Literatury, Ob'edinenie*

Gosudarstvennykh Izdatel'stv, Pis'ma bumagi Imperatora Petra Velikogo, Pamyatniki russkogo prava, Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoy Imperii, 1649-1913, Povest' vremennykh let, Russkaya istoričeskaya biblioteka, Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoričeskogo Obşçestva gibi eserler ve Moskova'daki Devlet Tarih Arşivi'nden belgeler için, George Vernadsky, Ralph T. Fisher, Alan Ferguson, Andrew Lossky ve Sergei Pushkarev'in editörlüğünü yaptığı *A Source Book for Russian History From Early Times to 1917*⁵ isimli eserin üç cildinde yer alan orijinal Rusça eserlerden İngilizceye tercüme edilmiş kaynaklardan istifa-
de ettim.

5 *A Source Book for Russian History From Early Times to 1917: Volume 1: Early Times to the Late Seventeenth Century, Volume 2: Peter the Great to Nicholas I, Volume 3: Alexander II to the February Revolution.* Ed.: George Vernadsky, Ralph T. Fisher, Alan Ferguson, Andrew Lossky ve Sergei Pushkarev (New Haven & Londra: Yale University Press, 1972).